

ZSIDÓ MOTÍVUMOK ORSZÁG LILI FESTÉSZETÉBEN

DOI 10.35402/kek.2024.5.26

A hatvanas évek elején jelennek meg képépítő elemként festményein, grafikáin a betűk: asszír ékírásjelek, egyiptomi hieroglifák, perzsa, kopt és örmény, később hindu és ógörög betűtöredékek. Mindegyiknél s leggyakrabban pedig héber betűk, betűtöredékek. Az 1966-79 közötti periódusban a festmények többsége olyan, mintha papirusztekercsre, pergamenre vagy kőfalra vésett írásos üzenet volna. Az írásos képek nagy részén mintha szakrális szövegek, szövegtöredékek jelennének meg, mementóként.

Az írás célja mindig valamilyen közlemény to vábbítása, s aki látja, ha nem tudja olvasni, ha nem érti, akkor is tudja, hogy a betű jel, az írás valamit jelent, az üzenet megfogalmazója – ez esetben a festő – közölni kíván valamit, vagy legalább megmen-teni eltűnt idők mondandóit. Ország Lili héber írásos képei leginkább emlékeztetők s figyelmeztetők, ahogy a Zóhár-ban is megfogalmazódik: „a szavak nem hullanak az ürbe». Az írás, a betű hatalmába vetett bizalom köti össze a kabbalistákkal.

Ungváron, gyerekkorában erősen hatott rá orvos nagybátyja, aki behatóan foglalkozott a zsidó misztikával, kabbalisztikus tanokkal. Dokumentumok (füzetek, naplói stb.) bizonyítják, hogy Ország Lili az ötvenes évek második felétől *folymatosan fordított* a német nyelvű kabbala irodalomból (pl. a kabbala „legtitkosabb könyvét”, a *Széfer Jecirát* s azok értelmezéseit), s behatóan foglalkozott szám-misztikával. Kijegyzetelte *A teremtés könyve* című zsidó misztikus traktátust, mely részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a világ betűkből és számokból áll, az *Akiba ben Josef rabbi betűi* című traktátust, mely szerint a betűk neve rövidítés, ezek feloldva olyan állításokat tartalmaznak, amelyekkel megismerhető a világegyetem és megközelíthető Isten.

A betűk szentségében való hit késő júdeai hagyományban gyökerezik, eszerint az ábécé minden betűjének rejtett értelme van. A szent írásjelek beható tanulmányozása nélkülözhetetlen Isten megismeréséhez. Az Ószövetségben gyakran hangzik el az írás jelentőségére vonatkozó kijelentés, figyelmeztetés. *Zsoltárok könyve*: az írás fejezi ki Isten szavának tévedhetetlen és érinthetetlen jellegét, azt a szót, mely mindörökké megmarad. *Ezdrás* (i.e. S.sz.):

„E szavakat ki kell mondanod, ezeket pedig el kell rejtened.” Gyakori formula: „meg van írva”, „írva van”, s ez Istenre utalás. A próféták írásba foglalják a halott üzeneteket. Tanúságtétel az írás, tanúbizonyosság, tanúság Isten hűségéről.

Izraelben a régészeti leletek bizonyossága szerint az első időktől kezdve ismerték az írást, a zsidó val-lás szinte leglényegesebb eszközét. Tórai parancs: „írd azokat házad ajtófélfáira és kapuidra”, vagyis minden zsidó otthonban a jobb oldali ajtófélfán ott kell lennie a mezuzának, a kézzel írt szövegű per-gamentekercsen a hitvallásnak: „Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egy, s látszik a Mindenható neve kezdőbetűje, az „S” sin betű (Saddaj, Isten egyik neve).

Ország Lili írásos képein a leggyakrabban elő-forduló és leginkább azonosítható héber betűk sor-rendben: éppen az „S” (*sin*), továbbá a kétféle „H” a *hé*, vagyis az a betű, amelynek első jelentése: kapu, második jelentése: Isten jelenléte, valamint a *het*, melynek első jelentése: háló, második jelentése: élet. Nagyon gyakori azonosítható betű még a *jod*, mely-nek jelentése: kéz, második jelentése: Isten, világ-mindenség, felső világ. Szerepel még – ritkábban – a *nun* (kígyó, varázserő), a *dalet* (ajtó, ajtószárny) és a *bét* (a ház). Hogy e betűk választása nem véletlen, azt a festő olvasmányain, kézirásos jegyzetein kívül bizonyítja, hogy több, nagy léptékű rajzot készített a héber betűkről, továbbá a héber, az egyiptomi és az ógörög betűk, illetve jelek összehasonlításáról, s ezeken a rajzokon, jegyzeteken épp azokat a héber betűket jelölte meg s elemezte külön is, melyek fel-ismerhetően megjelennek festményein is képépítő, architektonikus elemként. Megjegyzendő: később festményeinek a lapelemeivé válnak, épp azok a látványelemek, amit a kiemelt s leginkább használt héber betűk mint jelentést hordoznak, azaz: kapu, ajtó, ajtószárny, ház, kéz.

Írásos képeinek egy része olyan, mintha ki-égetetlen agyagtáblára vésővel ék alakú vonalakat karcoltak volna, nagyobbik része pedig mintha ki-égetett cserépre kuronlból és olajból vittek volna fel jeleket. Sok közülük olyan, mint az eblai ásatáso-kon talált agyagtáblák, melyeket egykor a heves tűz, mely elpusztította a várost, keményre égetett, és így tartósított. Több festmény címe is ez: *Agyagtábla*,

másoké pedig: *Papiruszok, Papirusztekercs*. Az emlékezet fogyatékoságának kiküszöbölésére születtek, a betűk halhatatlanságának, a történelmi idő folytonosságának, az írástudó felelősségének bizonyoságtételeként.

Ország Lili írásos képeinek csak egy részén mementó, üzenetközvetítés, szakrális, ünnepélyes, végleges kifejezés az írás, sok esetben már olvashatatlan töredékek, elvesztés, segélykiáltás, jajkiáltás a „minden egész eltörött” kísértetei, az összezavarodott, értékeitől megfosztott, a szakralist megtagadó világ lenyomatai, a pusztulás hírnökei. A betűtöredékek egy értelmét veszített világ tükrői, a festő azonban erősen hisz a betűk szellemidéző, múltidéző erejében, s ezen keresztül egy lehetséges új metafizikai, kozmonógiai rendszer létrejöttében.

Az írásmágia végigkíséri az emberiség kultúratörténetét. Nem véletlen, hogy a hatvanas években a modern festészetben – kalligráfia, letrizmus, concept-art – a betű főszereplővé válik (már a kubizmusban is azonos rangú tárgy), épp akkor, amikor elmélyül az írásos kommunikáció válsága, amikor az újságok, hirdetések, fényreklámok, rendeletek, intézményi levelek iszonyatos tömegű betűivel árasztják el a jórészt szövegeken alapuló társadalmi életben amúgy is eltompult, elfásult embereket. Ország Lili ókori kultúrák emberközeli hitvilágához fordul segítségért: főníciai írnokok cseréparabkáihoz, a hieroglifikus hettita íráshoz, a kora keresztény katakombák sziklavéseteihez, de leginkább s legfőként a rabbinikus héber íráshoz. (Benne van ebben persze az ember idővel szembeni tehetetlensége is, s az a szándék, hogy a betűvel az ember mélyvilága is feltárható – ez azonban már nem tartozik szorosan témánkhoz.

Van Ország Lilinek néhány festménye, grafikája, amelyen kétféle szám jelenik meg: a *hetes* és a *hármás*. A hetes szám többször előfordul az Ószövetségben, mint valamilyen határozatlan nagyobb szám kifejezése. Hét napig tart a gyászolási idő: a „siva”. Hétkarú a menóra. A hetes szám a zájin betű, egyben fegyvert is jelent. A hármás szám szent, mint a legtöbb mitológiában: „végy egy hároméves üszőt, egy hároméves kecskét és egy hároméves kost” – mondja Isten Ábrahámnak (*Genézis*, 15.9.). Ország Lili egyébként babonásan hitt és félt a számoktól (születési évszámát tilos volt kimondani és leírni). Saját fordításában, kézirással jegyezte fel, hogy a germán mitológiában a hármás szám az akarat és a tett, az életakarás és az újjászületés szimbóluma, a hetes pedig az öntudat, az elmélyedés, bensőségeség jelképe, feladata: önmagában hordozni Istent.

A halála előtt festett fekete képeken megjelenik a hetesnek megfelelő germán rúna-jegy és a héber zájin (hetes) betű.

Az írásos képek periódusát megelőző korszakban, a városlaprajzok-periódusban jelennek meg előbb grafikákon, majd festményein a *gyertyatartók*, mécsesek, *lámpák*. A *Zsoltárok könyve* szerint a lámpa jelképes értelme: Isten ígéje, Sámuel szerint: Isten vezetése, Ézsaiás prófétánál: Isten üdvössége. A lámpa az isteni és az emberi jelenlét jelképe, világosságával azt jelzi, hogy jelen van valaki, aki él: Isten vagy ember. „Te vagy, Jahve, az én lámpásom” (*Sámuel könyve* II. 22-29.).

A gyertyatartó Palesztinában az olajlámpák elhelyezésére szolgáló állvány volt. A kétágú gyertyatartó az Ószövetség jelképe. A menóra, a hétágú lámpás elkészítését Mózes rendelte el a pusztai Szentély megépítésekor (Becáel, az első művészek egyike készítette el, Aron gyűjtötte meg). *Graves* szerint a szent gyertyatartó hét ága hét planetáris istenséget jelképez, akik egyiptomi és babilóniai eredetűek és Jeruzsálemben kombinálták őket egyetlen istenné. Jelképezi a hét napot, a világ hat irányát, azaz három dimenzióját, hetedik ága pedig a negyedik dimenzió, az idő fölött uralkodó Isten felé irányul. Zakariás próféta látomásában és Josephus Flavius *A zsidó háború* című könyvében is megtalálható a menóra és a hét bolygó azonosítása. Zakariás látomásában, álmában megkérdi Istent, mit jelent látomása a menórával, a hang válasza: „nem erővel, nem hadsereggel, hanem Istent szellemével”.

A nyolcágú hánukái gyertyatartó a makkabeusok által újra felújított Szentély emlékét őrzi. A zsidó vallás legrégebbihez tartozik a minden péntek esti gyertyagyújtás a szombat, az ünnep beálltakor, s ez az asszony kötelessége a zsidó családban. Ezt azért is kívánom hangsúlyozni, mert fontosnak tartom, hogy a gyerekkori családi fészket szétdőltől sárga csillagos időszakot traumákkal átélő és felnőttként saját családdal nem rendelkező Ország Lili azonosul e női feladattal. A gyertya is mementó a festményeken, a múlt, a szakrális, a kultúra megőrzésére irányuló kétségbeesett kísérlet.

A különféle zsidó szimbólumok közül a Dávidcsillag nincs jelen a saját stílusát megtalálás után Ország Lili festményein, nyilvánvaló a megszegyenítő, elkülönítő megbélyegzettség átélése miatt. Szürrealistának nevezhető periódusa után, még az ikonos korszak kibontakozása előtt van két festménye és egy rajza, ahol ott ugyan a Dávidcsillag, de későbbiekben egyszer sem fordul elő. E két festményen jelenik meg viszont először a felemelt kéz, nyitott

tenyér, amely absztrahálva, stilizálva gyakori képi elem lesz a városképeken, majd az írásos festmények után újra feltűnik a Pompeii-sorozaton, hogy állandó figuráció legyen továbbiakban a labirintus-sorozatokban. A tenyér, a kéz transzfigurációi: jelenlét, fohász, kérelem és áldás.

A Labirintus-sorozat állandó szereplője: a szárnyas angyal. Az ószövetségben is szólnak a fergetegben elvonuló Istenről: „a szél szárnyain jár” (*Zsoltárok könyve*) „követeivé teszi a szeleket (ugyancsak *Zsoltárok könyve*). Azonban erről itt nem beszélnek részletesebben, mivel Ország Lili angyalmotívumáról külön tanulmányban szeretnék szólni. Talán csak annyit: a kerubok a Tórában Isten jelenlétének jelképei. A héber szó eredetileg küldöttet jelent, és Isten minden küldöttjére és megbízottjára alkalmazhatók. Alakjuk a babiloni mitológiából származik, szobor formájában templomok és paloták kapuját őrizték (Ország Lilinél is), az Ószövetségben, Isten trónállói és palotájának őrei lettek. Az *Énók II. könyve* „Vigyázóknak” nevezi az angyalokat (az őrangyal pontosan kifejezi funkciójukat és nevük jelentését).

Egy zsidó legenda szerint, amikor a vállukon kövekkel telt zsákokat cipelő angyalok azzal a szándékkal, hogy a köveket egyenletesen elosszák a világon, átrepültek Izrael felett, a zsákok kilyukadtak, és a kövek legnagyobb része Izrael földjére hullott. A kövek kultusza az ún. primitív vallásokban is igen fejlett, Izraelben nem mágikus, hanem szimbolikus jelentése van a szent köveknek. Az ószövetség elbeszéli, hogy építkezésre, városfalakhoz, határkönek, emlékoszlopokhoz, oltárokhoz használták a követ. Jelképes értelemben is többször szerepel a Tórában is, másutt is (pl. szent kő, emlékkő valamely szerződés emlékére a *Teremtés könyvében* Sámuelnél: a halott ember emkét őrizi, *Józsuá könyvében* Isten és a népe közötti szövetség jelképe). A szövetség Törvénye kőtáblákra van vésve (*Királyok könyve*), s kőtáblákra véste ujjával Isten a tíz parancsolatot is. Csak néhány előfordulás a *Genesis-ből*: „ez a kő pedig, melyet oszlopkőnek állítottam fel, Isten háza lesz”; „És fölkel Jákob kora reggel, vette a követ, amelyet feje alá tett, fölállította oszlopkőnek, és olajat öntött fejére” (a héber oszlop szó később sírkő terminus lett). S végül még egy: „És szólt Lábán Jákobhoz: Íme a kőrákás, és íme az oszlop, amelyet kettőnk közé állítottam. Legyen tanú ez a kőrákás, és legyen tanú ez az oszlop”. Ország Lili barna, fekete, szürke, fehér kövei hordozói mindannak a szakrális tartalomnak, amelyről az Ószövetségben szólnak: tanúságtétel, emlékkiállítás, őrhely és a

szövetség idézése. 1962-65-ben a kövek sírkövek a *Prágai zsidó temető* című monotypia-sorozatán, egy krumplinyomatsorozaton (fekete-fehér, fekete-szürke-fehér, illetve sötétharna-világosbarna változatok). Ezek a megrázó közvetlen élmény hatására készültek. Később az olajfesményeken eltávolodott a látványtól, a sírkő-mózesi tábla formák elvontabban, átírva jelennek meg.

Nem speciálisan zsidó motívum a fal, mégis kell itt beszélni Ország Lili egyik legfontosabb – talán a legfőbb – motívumáról, a falról, mert a gettó falától eljut a Siratófalig, a fiatalkori, a Főiskola befejezése utáni keresgélés időszakában nagyon hamar megtalált individuális falaktól a városfalakon át a Panaszfalig s onnan a labirintusok faláig, a közösségi kultúrák maradványai jelentéseinek feltárásáig, a kollektív emlékezetben hordozott szimbolikus értelmezésekig. A magányos téglafal elé állított kislány szorongásától (1953-54-ben festett képek!) odáig, hogy ő, a teremtő művész zárja be, vegye körül falakkal azt, amit az egész világból be akar zárni, hogy szembe állítsa a végtelen térrel a végest, a körülzártat, az alaktalannal szemben formát hozzon létre, a határtalannal szemben a bekerítettel, az általa határolttal védekezzék.

Ország Lili festészetének változása, kitérülése, jelentésrétegeinek bővülése, formarendjének gazdagodása, az egész életmű egyedisége és egyre súlyosabbá, jelentékenyebbé válása kibontható a fal, a falak jelentésváltozásaiából (az egyén szorongása, a szubjektív magány, a bezártságélmény 1951-55 között fogalmazódik, a szocreal képzőművészet diadalittas időszakában!). Itt inkább csak annyit, hogy a „fal” és a „város” évezredekig szorosan összetartozott (Ország Lili városalaprajzaiban és a korai labirintus képeken is, a Pompeii-sorozatban is). Ézsaiás prófétánál a fal: védelem, szabadulás és üdvösség, Jeremiásnál igazság és erő.

Ország Lili előbb festette meg látnoki módon Jeruzsálemet, mint ahogy valójában láthatta. És többször is a Panaszfalat (kérdéses, hogy azt látta-e egyáltalán, amikor 1966-ban Izraelben járt. Tel-Avivban rendezték első külföldi kiállítását, sőt, egyáltalában első kiállítását, hiszen a székesfehérvári bemutatkozás is csak egy évvel később, 1967-ben történt). Jeruzsálem minden zsidó számára Isten Városa (*Zsoltárok könyve* 46.5), Szent Város (*Nehémiás* 11.1.), Dávid és Sion Városa (*Királyok könyve* I. 8.1. és II. 14.20.), Juda fővárosa (*Krónikák könyve* 25.8.).

Ennek a i.e. 14. századi akkád dokumentumokból (Tell el Amarnai levelek) ismert városnak,

Urusalimnak („Sálem isten alapítása”), *Jeruzsálemnek* („a béke megalapozása”) vallásos rendeltetése akkor dőlt el, amikor Salamon megépítette a templomot, a Szen-télyt. S hiába rombolták le többször, majd véglegesen is, az elpusztított falak erősebbnek bizonyultak a valóság-nál és összetartóbbnak, Jeruzsálem végképp a zsidó-ság lelki központja lett: mert „Jahve ott van” (Ezékiel), mert a „Tóra erőssége” (Nehémiás), mert Jahve a Sion hegyét választotta lakhelyül (*Zsoltárok könyve*).

Ország Lili, a fiatal festő az ötvenes években nálunk szokatlan módon fest: a szürrealizmus felé indul. Érdekes képek, az életműbe ágyazottan fontosak is. 1958–62 között festett ikonképei szépek, érzékenyek, de nemigen lépnek túl azon, amit Vajda-Korniss-Bálint létrehozta. A városalaprajz, városfal-sorozat már jelentékeny festményeket eredményez, élél (*Rekviem hét táblára*, 1963. XX. századi freskó, 1966. stb.), de Ország Lili akkor és azáltal lett az, aki, amikor az Írások a falon című festmények első darabjait megfestette. *Az írás és a fal megkeresése tett* volt, fordulat. Itt és ekkor teljesedik ki festészete: *Írás a falon*, 1967, *A megkövült panasz*, 1968, *A jelenlevő múlt*, 1968, *Ima a halottakért*, 1968, *Kiáltás*, 1969, *A történelem lapjai*, 1969 és így tovább. Ezek mögött az izraeli utazás emléke, élménye.

Fal, kő, oszlop, városfal, alaprajz, út, folyosó, labirintus, kapu, ajtószárny, angyal, szfinx, csont, sírkő, gyertyatartó, betű, írás – mindezek alapelemei

Ország Lili festészetének. Zsidó és nem zsidó motívumok. Ókori kultúrák, ősi mitológiák maradványai, látványtöredékei. Ország Lili azonban nem figuratív festő, és természetesen sem nem realista, sem nem naturalista, de még csak nem is szürrealista. Festő. A modern magyar festészet egyik legkiemelkedőbb alkotója. Látványt teremtő. Önálló nyelven megszólaló. A jelek, szimbólumok, motívumok, kép-építő elemek kiválasztása persze nem véletlen: a látvány asszociációkat kelt, indít el, irányítja a látomást, az érzelmeket, gondolatokat. Attól azonban nem lesz nagy festő valaki, ha egy olyan több ezer éves kultúra, egy olyan régi vallás eszköztárához nyúl, mint a zsidó. De ha nagy festő, ennek az eszköztárnak a birtokában egyszerre gazdagíthatja az egyetemes kultúrát, a magyar képzőművészetet és esetleg még a zsidó vallást is (a magyar zsidó kultúrát feltétlenül).

Ország Lili zsidó polgári családban született 1926-ban Ungváron. 1944-ben zsidó származása miatt meg kellett élnie mindazt, amit a magyar és közép-európai kultúrából kitagadottnak, hogy valójában mit jelentett számára zsidónak lenni, s hogy festészetében mit jelentettek a zsidó motívumok, az kifejezhetetlen e keretek között. Csupán csak utalásokra, vázlatkészítésre vállalkozhattam.

Első megjelenés: *Múlt és Jövő*, 1989. 2. sz. 98–102.

Ország Lili: Írás a falon, 1967. o. f. mgt.